

BİR OSMANLI EL YAZMASINA GÖRE XVI. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MESLEKLER

SÜSLÜ, Özden-URFALIOĞLU, Nur
TÜRKİYE/TURÇIA

ABSTRACT

Professions of Ottoman Empire in the XVIth Century According to an Ottoman Manuscript

A XVIth century Ottoman manuscript, which was called *Metali'üs Saade*, was prepared by Sidi Muhammed İbnî Hasan al Saudî in the name of Fatma Sultan/to present to Fatma Sultan, the daughter of Sultan Murad III, is in the Bibliotheque Nationale, Paris, France. The manuscript has been brought from Cairo to France by Napoleon Bonaparte. It contains two main chapters and 72 secondary chapters on the first main chapter. The first main chapter's subject is astrology. There are also some miniatures which are defining the 12 different signs of zodiacs and some architectural miniatures such as Umeyyed Mosque.

Everybody had a profession/Job during the Ottoman Empire and having a profession was a honorable duty. We called "esnaf" which were buying something on their own shop or were making handicrafts. Esnafs were connected to the a religious order which was called "Tariki Fütüvvet". Tariki Fütüvvet was a religious order of bravery, courage and handicraft from the beginning of the Ottoman Empire and the 17th century. After 17th century, the esnaf guilds were established. Futuvvetnames were law boks which were containing islamic rules and laws for esnafs which should follow. In the futuvvetnames, we can learn some informations about the professions of prophets and the prophets were also head of their professions. And Ottoman sultans also had a profession. There are two pages, which are about professions, in the *Metali'üs Saade*. Every profession was defined with a miniature. The manuscript also contains some informations between astrology and professions.

In the paper, *Metali'üs Saade* will be introduced and then the miniatures of professions the manuscript and the profession groups' situation on the Ottoman society will be explained.

Key Words: Manuscript, XVIth century, Ottoman, miniature.

Bugün Fransa'da bulunan **Metali'üs Saade** adlı eser, Sidi Muhammed İbnî Hasan al Saudî'nin Sultan III. Murad'ın kızı Fatma Sultan'a hediye edilmek

üzere hazırlamış olduğu, iki bölümden oluşan, 16. yüzyıla ait bir el yazmasıdır. El yazması Napoleon Bonaparte tarafından Kahire'den Fransa'ya getirilmiştir. El yazmasının birinci bölümü astroloji ile ilgilidir ve 72 alt bölüm/ara başlıktan oluşmaktadır. Eserde ayrıca 12 burcu tanımlayan minyatürler, Emeviye Camii gibi bazı yapılar ile ilgili mimari betimlemeler de yer almaktadır. Bu eserin bir kopyası New York'taki Pierpont Morgan kitaplığında ve aynı tarihte yapılmıştır. Yine meslekler ve gezegenlerle ilgili olarak yapılmış ve incelediğimiz minyatürlü el yazmasına benzeyen en eski örneklerden biri ise 1399 tarihli Kitabü'l bulhan'dır (And, 1998: 349-350.).

Metali'üs Saade adlı eser, Fransa , Paris, Bibliotheque Nationale'de Sup. Turc. 242 de kayıtlıdır ve 32-33. sayfalarında 56 küçük figür, 7 gezegen ile farklı sanat ve meslekler tasvir edilmektedir (Blochet, 1914-1920: 308; Stchoukine, 1966: 1520-1622; Baer, 1967; Berthier, 1983: 52; Süslü, 1995, s. 272.) Meslekleri gösteren bu sayfaların başında “Kevâkib-i Sebânin Herbirine Ne Makûle Kimesne ve Ne Makûle Tâifelere Mensûbdur Ânı Beyân Eder.” denilmektedir. Yani gökteki yıldızların/gezegenlerin her birinin ne anlama geldiği ve her taifenin/meslek grubunun hangi yıldız/gezegene mensup olduğunu gösterir denilmektedir. Ellialtı kare yatay olarak sekiz, dikey olarak yedi kare olarak düzenlenmiştir. En sağda, yukarıdan aşağıya ilk sütunda yedi gezegen bulunmaktadır. Gezegenlerin karşısına gelen yatay sekiz karede ise meslekler ve sanatlar yer almaktadır (**Resim 1, bkz.:** s. 3151). Buna göre; Birinci sırada sağdan sola doğru sırasıyla ilk karede, **Zuhal (Satürn)** gezegenini temsilen yapılan minyatürde, Zuhal'in karanlıkla, siyah renkle, kötü kokularla tanımlanmasından dolayı , bir Bursa kemeri içinde düz lentolu, lokmalık parmaklıklıklı bir pencere önünde elinde balta veya orak benzeri bir alet tutan zenci veya esmer tenli, sakallı, bedeninin üst kısmı çıplak, altında üzeri minik desenli kırmızı bir pantolon bulunan bir erkek betimlemesi ile tanımlanmaktadır. **Zuhal (Satürn);** Muntazam çalışan, kanaatkar, kuvvetli, ciddi, sözüne sadık kişileri ve bazı meslekleri temsil eder. Bu gezegendeki meslek grupları; demirci, dıvarcı/duvarcı, ateşbaz, ziftçi, hamal, lağımçı ve debbağdır. İkinci kare, **demirciyi** temsil eder. Bu minyatürde yine Bursa kemeri içinde düz lentolu, lokmalık parmaklıklıklı bir pencere önünde diz çökmüş olarak oturan, başında beyaz bir başlık, üstünde kırmızı renkli minik desenli ve beyaz kuşaklı bir giysi, önünde bir örs ve elinde de çekiç bulunan bir betimleme vardır. Demirci; Madenleri elle döverek biçimlendiren sanatkardır. Osmanlı Sarayı'na bağlı bir demir dökümhanesi mevcut olup, bu dökümhanede baş dökümcü ve ustalar vardı. Üçüncü kare, **duvarcıyı** temsil eder. Bu minyatürde, duvar önünde diz çökmüş olarak oturan, beyaz başlıklı, sarı giysili, elinde çekiçle duvarda bir işlem yapan bir betimleme vardır. Dıvarcı/Duvarcı/Duvar delici; inşaat işlerinde toprak kazmak malzeme taşımak veya harç yapmak gibi işlerle uğraşan kişilerdi ve bu grupların başında bulunan kişiye kol başı denirdi. Dördüncü kare, **ateşbazı** yani havai fişek yapımını temsil eder (**Resim 2, bkz.:** s. 3152) Minyatürde, bir fırın önünde diz

çökmüş, beyaz başlıklı, kırmızı giysili, bıyıklı bir figür bulunmaktadır. Ateşbaz aynı zamanda sünnet düğünlerinde sabaha karşı pamuk yakarak oynanan oyundaki kişilere verilen addır. Ayrıca sanat gösteren oyuncu demektir (Pakalın, 1971: 13.). Beşinci kare **ziftçi**yi temsil eder (**Resim 3, bkz.:** s. 3152). Bu minyatürde ayakta yarı eğilmiş vaziyette, sarı giysili, beyaz başlıklı, bıyıklı, önünde siyah asfalt/zift benzeri bir madde ile uğraşan bir betimleme vardır. Ziftçi; tersanelerde tuğladan yapılan zift ocaklarında kazanlarda zift kaynatan kişidir. Altıncı kare **hamal**ı simgeler (**Resim. 4, bkz.:**s. 3152). Bu minyatürde, beyaz başlıklı, kırmızı giysili, kırmızı ayakkabılı, bıyıklı, sırtında yük taşıyan bir betimleme vardır. Hamal; yük taşıyarak geçimini sağlayan küçük esnaf grubudur. Osmanlı Dönemi'nde hamallar bölge bölge teşkilatlanırdı ve bölge yöneticilerine hamalbaş denirdi. Yedinci kare **lağımıcı**yı simgeler. Bu minyatürde, beyaz başlıklı, kolları sıvalı beyaz giysili, kırmızı ayakkabılı, bıyıklı, sakallı, elinde kazma ile yeri kazın bir figür bulunmaktadır. Lağımıcı; kaleleri düşürmek veya düşmanın ordugahına zarar vermek amacıyla lağım kazanlar için kullanılan isimdir. Lağımıcılar aynı zamanda ordunun korunması ve savunması için istihkamlar yaparlardı. Osmanlı'da bu işleri yapmak üzere lağımıcı ocağı adlı teşkilat vardı. Reislerine de lağımıcıbaşı denirdi. Lağımıcı tımarları ve lağımıcı zeametleri olarak adlandırılırlardı. Kuşatılan kaleleri düşürmek için lağım açma ile görevli kişiler her iki grupta da sefere atlı olarak katılırdı (Pakalın, 1971: 352). Sekizinci kare **debbağ**ı yani dericiyi simgeler. Bu minyatürde, beyaz başlıklı, kolları sıvalı kırmızı giysili, bıyıklı, bir leğenin içinde bulunan bir figür bulunmaktadır. Debbağ; deri işi ile uğraşan kişilere verilen isimdir. Eğerciler, dericiler, ayakkabıcılar, Ahi Evran loncalarına bağlı idiler. İstanbul'da dericiler özel bir sınıfı teşkil ederlerdi ve Yedikule'ye yerleşmişlerdi. Pirleri ise Ahi Evran olarak bilinmektedir.

İkinci sırada ilk karede **Müşteri (Jüpiter)** gezegenini temsilen yapılan minyatürde, Müşteri gezegeninin temizlik, arılık, dürüstlük, kokulu olmak ile beyaz ve açık renklerle tanımlanmasından dolayı beyaz başlıklı, beyaz giysili, sakallı, bağdaş kurarak oturmuş bir figürle temsil edilmektedir. **Müşteri (Jüpiter)**, din ve din bilimciliği, bankacılığı, şans ve adaleti de temsil eder. Bu gezegendeki meslek grupları; kadı, bezirgan, vaiz, keşiş, muhtesip, çizmeci, mumcudur. İkinci kare **kadı**yı temsil eder. Bu minyatürde, önünde bir kürsü bulunan, beyaz giysili, beyaz başlıklı, sakallı, bir ayağını altına alarak oturmuş bir betimleme vardır. Kadı; Tanzimat'a kadar İmparatorluğun her türlü davalarına bakan kişilere verilen isimdir. Şeyhülislam seviyesinde İstanbul'un sorumlusudur ve yönetimde büyük rol oynar. Üçüncü kare **bezirgânı** yani tüccarı temsil eder. Bu minyatürde, Bazirgan/bezirgan, XII.-XIII. yüzyıldan itibaren Hristiyan tüccarlar hakkında halk arasında kullanılan tabirdir. Bezirganbaşı saraya çuha, bez, tülbent gibi malzemeyi temin eden kimseye verilen addır. Dördüncü kare **vaizi** temsil eder. Bu minyatürde, beyaz başlıklı, beyaz giysili, sakallı, diz çökmüş olarak oturan, karşısında üç kişi bulunan bir figür bulunmaktadır. Vaiz; Camilerde dinsel konuşmalar yapan yani vaaz veren

kişidir. Beşinci karede **keşişi** simgeleyen minyatür bulunur. Beyaz sakallı, başında siyah başlık, üzerinde siyah giysi bulunan, yerde oturan bir betimlemedir. Keşiş; Manastırlarda ibadetle meşgul olan din adamıdır (Pakalın, 1971: 250). Altıncı karedeki minyatür **muhtesip** yani denetçiyi simgeler. Biri kırmızı giysili, beyaz başlıklı, siyah ayakkabılı, elinde bir alet bulunan diğeri de beyaz başlıklı, kırmızı kuşaklı, beyaz giysili, kırmızı ayakkabılı bir figür olmak üzere iki betimleme bulunmaktadır. Muhtesip'in Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir yeri vardı. İstanbul'un güvenliğinden sorumlu ve kadıya bağlıydı (Barkan, 1955: 28-31; Pakalın, 1971: 572; Mantran, 1965: 106-307.). Yedinci kare **çizmeci**yi simgeler. Bu minyatürde, diz çökmüş oturan, önünde bir tezgah bulunan, kırmızı elbiseli, sakallı, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Çizmeci; Yeniçeri ocağının Ehli Hiref sanatkarlarından çizme ve ayakkabı yapanlara verilen isimdir. Bunlara orducu veya müzedüzan da denilirdi. Diğer sanatkârlar gibi çizmecibaşlar da terfi ederek bölük başı olurlardı (Pakalın, 1971: 379; Kırımtayfı, 1996: 13). Sekizinci kare **mumcu**yu temsil eder (**Resim 5, bkz.:** s. 3152). Bu minyatürde, diz çökmüş olarak oturan, sarı giysili, beyaz başlıklı, sakallı, elinde muma benzeyen beyaz bir şey tutan bir figür bulunmaktadır. Ayrıca figürün önünde oturduğu pencerenin üst kısmında iki yandan sarkan beyaz kandil benzeri aydınlığı simgeleyen betimlemeler bulunmaktadır. Mumcu; Hem Yeniçeri Ocağı'nda çavuşlardan sonra gelen küçük zabıtlerin bir kısmı için kullanılan isimdir hem de mum yapanlara verilen isimdir (Pakalın, 1971: 580). Yeniçeri Ocağı'nda "Mumcu" adlı 12 zabıt bulunurdu. Bunlar Yeniçeri Ağası'nın emir çavuşları mertebesinde idiler. Terfi edince odabaşı olurlardı. Mumcular başlarına bilek kalınlığında bükülmüş bir astarı çaprazvari dolamak suretiyle külah şeklini alan tepesinde püsküllü kısım bulunan serpuş/başlık takarlardı. Üstlerine mintan, bacaklarına şalvar, ayaklarına da yemeni giyerlerdi. Şalvar ve mintan siyah çuhadan olurdu.

Üçüncü sırada sağdan sola doğru ilk karede, **Merih (Mars)** gezegenini temsilen yapılan minyatürde Merih'in kan ve ateşi simgelemesi nedeniyle kırmızı giysili, beyaz başlıklı, bir dizinin üzerinde diz çökmüş, elinde balta benzeri bir alet tutan bir figür bulunmaktadır. **Merih (Mars)**; Kuvvetli, haşin, ekseri sert kişileri temsil eder, aynı karakter temsil ettiği mesleklerde de görülür. Bu gezegendeki meslek grupları; cellat, kasap, sırçacı, nalbant, aşçı, meşaleci, arslancıdır. İkinci karede **cellat** temsil edilir (**Resim 6, bkz.:** s. 3153). Bu minyatürde yerde diz çökmüş, saçsız, gözleri bağlı, elleri arkada bağlı, sarı elbiseli bir figür ile celladı simgeleyen kırmızı giysili, beyaz başlıklı, siyah kuşaklı, bıyıklı, elinde kılıç bulunan bir figür vardır. Cellat; İdam hükümlerini icra eden kişidir. Üçüncü karede **kasap** simgelenir. Bu minyatürde bir dizi üzerinde oturan, beyaz başlıklı, beyaz giysili, önünde kuzu bulunan bir figür vardır. Kasap; et işi ile uğraşan kişilere verilen isimdir. Osmanlıda Kassapbaşı, orduya et verendir. Dördüncü karede **sırçacı/camcı/çinici** temsil edilir. Bu minyatürde içinde ateş yanan bir fırın önünde, bir tabureye oturmuş, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, kırmızı ayakkabılı bir figür

bulunmaktadır. Sırçacı; sırça yani çini yapan sanatkarlardır. Sırçacıların görev yaptığı İznik ve Haliç'teki atölyeler saray denetiminde üretim yapmakta ve saray siparişlerine göre çalışmaktaydı. Beşinci karede **nalbant** simgelenir (**Resim 7, bkz.:** s.3153). Bu minyatürde bir at ile birlikte eğilerek atın ayağını eline almış, beyaz başlıklı, kırmızı giysili, beyaz kuşaklı, bıyıklı, elinde nal çakmak için bir alet tutan bir figür bulunmaktadır. Nalbant; Atların bakımı ve nallanması ile ilgili kişidir. Sarayda üç grup hâlinde çalışırlardı. Birinci grup Atların bakımları ile meşgul olan veterinerler, İkinci grup atların nallarını imal eden grup, Üçüncü grup da özellikle sultanın atları ile meşgul olan ve “Nalbandan-ı Esban-ı Hassa” olarak isimlendirilen gruptur. Altıncı kare **aşçıyı** simgeler. Bu minyatürde altında ateş yanan bir kazanla birlikte kırmızı giysili, beyaz başlıklı, yerde oturmuş bir figür bulunmaktadır. Aşçı; Yemek işleri ile uğraşan kişidir. Saraydaki Aşçıbaşı yeniçeri zabitanlığındandır. Ortaların yemeklerini pişirmekle görevli olması nedeniyle bu unvanı almıştır. Aşçıbaşının simgesi beline asmış olduğu bıçaktır. Yedinci kare **meşaleciyi** simgeler. Bu minyatürde elinde yanan bir meşale tutan, içinden kırmızı kolları görülen beyaz giysili, beyaz başlıklı, kırmızı ayakkabılı bir figür bulunmaktadır. Meşaleci; Geceleri çıra ve benzeri şeylerin yakılmasından sorumlu kişiye verilen isimdir. Osmanlı Dönemi'nde ordugâhlarda çıra ve odun yakılmak suretiyle meşaleler ortalığı aydınlatırdı. Bunlar başvezirin önünde yürürdü (Pakalın, 1971: 491.). Sekizinci kare **aslancıyı** simgeler (**Resim 8, bkz.:** s.3153). Bu minyatürde bir aslan ile birlikte sakallı, kırmızı giysili, kırmızı ayakkabılı, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Padişaha ait özel hayvanat bahçesinde bulunan vahşi hayvanlara bakanların başkanına Aslanlı denirdi. Bu görevi alan kişinin bağlı olduğu ocakta aslanlıbaşından başka odabaşı gibi zabitelerde bulunurdu.

Dördüncü sıra ilk karede **Şems** yani güneş simgelenir. Güneşi simgeleyen nitelikler olarak altın, değerli madenler, parlayan nesnelere sayılabilir. Bu minyatürde tepeler, ağaçlar ve bir Bursa kemeri arkasından doğmuş bir güneş betimlenmiştir. **Şems (Güneş)**, temsil ettiği kişilerde aydınlığı, liderliği, şerefi, para ve yaratıcılığı simgeler. Güneşin temsil ettiği meslek grupları ise padişah, bey, altıncı, **kuyumcu, kalkancı, kazzaz** ve **sarraftır**. İkinci karede **padişah** simgelenmiştir. Bu minyatürde sandalye veya tahtta bağdaş kurmuş oturan, kırmızı giysili, önde beyaz sorgucu olan sarı başlıklı, sakallı bir figür bulunmaktadır. Padişah; Osmanlı İmparatorluğu'na ait kral, sultan, han karşılığı bir unvandır. Üçüncü karede **bey** simgelenir. “**Bey**”i temsilen yerde tek dizi üzerinde oturmuş, elinde omuzuna dayanmış kılıç tutan, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, siyah kuşaklı bir figür bulunmaktadır. Bey, Türkler tarafından kabile reislerine verilen unvandır. Asiller sınıfını ifade eder¹. Osmanlılarda Bey unvanı, Orhan Bey zamanında görülür. Sarayda şehzadelerin özel hizmetinde bulunan

¹Büyük Selçuklulardan başlayarak Türk Devletlerinde “Bey”, Arapçada “Emir” karşılığı olarak kullanılır.

kişilere de “**bey**” unvanı verilirdi (Pakalın, 1971: 213). Dördüncü kare **altıncıyı** simgeler. Bu minyatürde elinde çekiç olan, yere diz çöküp oturmuş, beyaz başlıklı, kırmızı elbiseli bir figür bulunmaktadır. Altuncu/altıncı, altun sarrafı, sarayın altın işleri ile meşgul olurdu. Beşinci kare **kuyumcu** temsil eder. Minyatürde içinde ateş yanan bir mangal önünde diz çökmüş, sakallı, bıyıklı, elinde bir alet bulunan, sarı giysili, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Kuyumcu; sarayın elmas ve emsalı eşyasını sağlayanlara; Kuyumcubaşı ise padişahın kuyumcusuna verilen isimdir. Bu kişilerin ayrıca yaldızlı ve büyük harflerle camekânlara yazı yazdıkları ve bu sayede çok para kazandıkları da bilinmektedir (Pakalın, 1971: 334). Altıncı kare **kalkancı** simgeler. Bu minyatürde duvarda asılı kırmızı bir kalkan ile elinde siyah bir kalkan tutan, beyaz giysili, beyaz başlıklı, sakallı bir figür bulunmaktadır. Kalkan, Osmanlılarda silahın icadından evvel askerlerin kullandıkları savunma aletidir. Meşinden, bakırdan, çelikten, demirden, fil ve gergedan derisinden, kaplumbağa kabuğundan, hasırdan, söğüt dalından, kamıştan, ipten ve ağaç kabuğu işlemeye sert ve elastiki maddelerden yapılı ve genellikle kılıç ve mızrak darbelerini kaydırmak için kullanılırdı. Yedinci kare **kazzazı** yani ipekçiyi simgeler. Bu minyatürde elinde ipeği temsilen ipler tutan, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, yere diz çökmüş oturan bir figür bulunmaktadır. Kazzaz yani ipekçi, ham ipeği işleyen ve satan kimsedir. Sarayın kontrolündeki önemli mesleklerdendir. İpek kumaş yapanlar, kemhacı, kadifeci ve dibacıdır. Osmanlıda Kemhacıbaşlarına bağlı ayrıca bir bölük başı da vardır. Sekizinci kare **sarrafi** simgeler. Bu minyatürde elinde bir terazi tutan, beyaz giysili, beyaz başlıklı, kırmızı kuşaklı, tek dizi üzerine oturmuş bir figür bulunmaktadır. Sarraf; Para altın ve tahvil alışverişi yapan kişilerdi ve Sarrafiye adı altında komisyon alırlardı.

Beşinci sırada sağdan sola doğru ilk karede, **Zühre/Venüs** gezegenini temsilen yapılan minyatürde Zühre/Venüs’ün; yumuşak, hassas oluşu, güzelliği sembolize etmesi ve güzel sanatların koruyucusu olması anlatılır ve danseder gibi duran, yere diz çökmüş, iki elinde dalgalanan beyaz mendil bulunan, kırmızı elbiseli, beyaz kuşaklı bir figürle simgelenmiştir. Bu gezegendeki meslek grupları; Avvad, çeng çalan, neyzen, rakkas, deffaf, tablaki, davulcu’dur. İkinci karede **avvad** simgelenir. Bu minyatürde bağdaş kurmuş, uda benzeyen bir müzik aleti çalan, kırmızı giysili, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Avvad; çalma şekli ile ud ve tamburin’e benzeyen bir müzik aletidir ve bunu çalan kişiye de bu ad verilirdi. Üçüncü karede **çeng çalan** veya çengi simgelenir. Bu minyatürde çeng çalan, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, yerde tek dizi üzerinde oturan bir kişi betimlenmiştir. Çengi; Türk musiki usüllerinden birinin adıdır. “Usulât-ı Mehterhane-i Âlem” başlıklı yazıda İstanbul Üniversitesi kütüphanesi 1184 nolu mecmuada, mehterlerin usul ve makamları şöyle gösterilmektedir. Ahlati, haliveli, kalenderi, peşrev, kürkü, sakil, çember, küçükhafif, büyük hafif, nakş, saf, revani, def, üsülü, yarım ahlati, perişan, değişme, kısım-i şekil, zamm-ı devir, murabba, devr-i hindi, karabatalı,

ezgi, sofiyan, semai, çengi harbi (Pakalın, 1971: 350). Ayrıca çeng ile ağız eden kimsiş o nevi saz çalan oyuncu/rakkase anlamındadır. Dördüncü karede **neyzen** simgelenir. Bu minyatürde ney çalan, beyaz başlıklı, kırmızı giysili, beyaz kuşaklı, tek dizi üzerinde oturan bir figür bulunur. Neyzen; borazancı, mehter takımında ayakta borazan çalan, ney çalan musiki sanatkarları için kullanılan tanımlamadır. Halk dilinde ney denilen kamıştan yapılmış sazın Farsça aslı nay olduğu için eskiden neyzen yerine nay kullanırlardı. Beşinci karede **rakkas** yani dansçı simgelenir. Bu minyatürde mendiller tutan iki elinden biri belinde biri başında olan, danseden, kırmızı elbiseli bir figür bulunmaktadır. Rakkas, Köçek yerine de kullanılır. Rakkas Arapça raks edici, oynayıcı anlamındadır. Rakkaslar iki kısımdır:

1. Tavşanoğulları,

2. Köçekler.

Tavşanoğulları, siyah çuhadan, topuklara kadar şalvar, gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek şekilde giyinirler, bellerine rengarenk şallar sararlardı. Bunların başları açık değildi. Köçekler, oyun esnasında kadife üstüne sırma işlemeli mintan, canfesten, dibadan, sırmalı istufeden dört kubbe denilen şekilde sırma saçaklı etekler giyerlerdi, bellerine de sırma kemer takarlardı. Başları açık saçları uzun kıvrıkcık bükülü kokulu ve dağınık idi, parmaklarına pirinç zil takarlardı (Pakalın, 1971: 8). Altıncı karede **deffaf** simgelenir. Bu minyatürde def çalan, bir dizi üzerine oturmuş, kırmızı elbiseli, beyaz kuşaklı, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Deffaf; def çalan veya yapıp satan kişiye verilen isimdir. Yedinci karede **tablaki** yani kudüm çalan kişi simgelenir. Bu minyatürde, diz çökmüş, kırmızı elbiseli, beyaz kuşaklı, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Tablakî, Küçük bir çalgıdır. Ayrıca Mehter takımında iki değnekle vurularak çalınan küçük davul, kudüm'e verilen isimdir. Sekizinci karede **davulcu** simgelenir (**Resim 9, bkz.:** s.3153). Bu minyatürde kös/davul çalan, ayakta duran, iki elinde davul tokmakları bulunan, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, beyaz kuşaklı, kırmızı ayakkabılı bir figür bulunmaktadır. Tavul/Davul; tahtadan geniş yuvarlak bir kasnağın iki tarafında gerilmek suretiyle yapılan ve bu deriye bir tokmakla vurularak ses çıkartan müzik aletidir. Türkler davulu asker toplamak, bir olayı haber vermek için kullanırlardı. Mehterhane takımlarında da usül tutmak için çalınırdı. Davul çalanlara tablzen, davulcu veya tavulcu denir (Arseven, 1958: 433).

Altıncı sırada sağdan sola doğru ilk karede, **Utarit (Merkür)** gezegenini temsilen yapılan minyatürde; **Utarit (Merkür)**'in aktif ve zeki olması aynı zamanda uygulamalı sanatların koruyucusu olması ve de duygusal insanları temsil etmesi gibi nitelikleri anlatılmaya çalışılır. Bu minyatürde, beyaz giysili, beyaz başlıklı, sakallı, yere çömelmiş, iki eli giysi içinde bağlı olan bir figür bulunmaktadır. Bu gezegenin temsil ettiği meslekler; nakkaş, terzi, marangoz,

katip, çulhacı, attar/aktar, peyk/haberci/postacı'dır. İkinci karede **Nakkaşı** simgeleyen minyatür bulunmaktadır. Bu minyatürde, bir masa üzerinde kağıda bir şeyler çizen, siyah elbiseli, beyaz başlıklı bir figür vardır. Nakkaşlar da diğer sanatkarlar gibi esnaf teşkilatına bağlı idiler ve Esnaf-ı nakkaşan-ı musaviran adlı bir esnaf loncasında eğitime başlarlardı. Nakkaşbaşı karhanesi denilen saray nakkaşhanesi'nde Sultanahmet'te Arslanhane'nin üstündeki odalarda nakkaşlar gruplar hâlinde çalışırlardı (Uzunçarşılı, 1975: 568-571). Üçüncü karede **terziyi** simgeleyen bir minyatür bulunmaktadır. Bu minyatürde, sarı giysili, beyaz başlıklı, yerdeki kırmızı giysi üzerinde bir işlem yapan bir figür vardır. **Terzi/Derzi**, Özel bir grubu teşkil ederlerdi ve Osmanlı Dönemi'nde 16. yüzyılda İstanbul'da 105 terzi saraya hizmet verirdi (Mantran, 1965: 151-152). Dördüncü karedeki minyatür **dülgeri** yani marangozu simgeler. Bu minyatürde elinde balta benzeri bir alet bulunan, beyaz başlıklı, kırmızı giysili, beyaz şalvarlı/donlu, ayakta duran bir figür bulunmaktadır. Dülger/Dürger, kapı, pencere, çatı, döşeme, merdiven, tavan gibi ahşap mimari öğeleri yapan sanatkardır. Beşinci karedeki **katibi** simgeleyen minyatürde, bir tezgah veya masa önünde tek dizi üzerinde oturan, kırmızı elbiseli, beyaz başlıklı, sakallı bir figür bulunmaktadır. Katipler, İmparatorun yazı ve işlemlerinden sorumlu kişilerdir. Altıncı karedeki **çulhacı** veya dokumacıyı simgeleyen minyatürde, önündeki tezgahta bez veya kumaş dokuyan, sarı giysili, beyaz başlıklı, sakallı bir figür vardır. Çulhacı veya dokumacı, yeniçerilerin saraydaki giyimlerini tasarlayan gruptur. Yedinci karedeki **aktarı veya attarı** simgeleyen minyatürde, bağdaş kurmuş oturan, sakallı, kırmızı giysili, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Aktar/'Attâr, Baharatları hazırlayan ve satan gruptur. Sekizinci karedeki **peyk yani haberciyi** simgeleyen minyatürde, koşarak giden, elinde balta olan, sarı kısa pantolonlu, siyah ayakkabılı, kırmızı üst giysisi olan, sarı ve sorguçu başlığı bulunan, belinde kaması asılı olan bir betimleme vardır. Peyk, Haber getiren, Osmanlı yaya postacı sınıfını oluşturur. Ayrıca Padişah'ın emirlerini koşarak yerine ulaştıran özel giysili kişilerdir (Pakalın, 1971: 572; Binark, 1968: 63).

Yedinci sırada sağdan sola doğru ilk karede, **Kamer** yani **Ay**'ı temsilen yapılan minyatürde doğa ve doğa aşkı temsil edilir. Kameri/ay'ı temsil eden minyatürde, üzerinde ağaç bulunan tepeler betimlenmiştir. Kamer'deki meslek grupları; çırpıcı, balıkçı, çoban, hallaç, gemici, deveci, ikinci'dir. İkinci karedeki minyatür **çırpıcıyı** simgeler. Bu minyatürde, ayakta, suyun içinde, yalınayak, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, elinde beyaz kıvrılmış/burulmuş kumaş tutan bir figür bulunmaktadır. Çırpıcı, boyanmış yazmaları, çuha ve benzeri dokumaları boyayan çırparak yıkayan sanatkarlara verilen isimdir. İstanbul Bakırköy, Veliefendi, Çırpıcı Çayırı, bu sanatkârların, sanatlarını burada icra etmeleri nedeniyle bu ismi almıştır (Pakalın, 1971: 263). Üçüncü karede **balıkçıyı** simgeleyen minyatürde, suya atılmış ağı çeken, yalınayaklı, beyaz pantolonlu, kırmızı üst giysili, beyaz başlıklı bir figür bulunmaktadır. Osmanlı teşkilat tarihinde balıkçıların bulunduğu

balıkxane ocağı, saray için balık tutan, bostancı ocağına bağlı olan bir kuruluştur. Balıkxane kapısında oturan balık emininin emrinde çalışırlardı. Balıkxane Kapısı Sarayburnu ile Ahırkapı arasındaki kapılardan biridir. Bizanslılar zamanında Aziz Lazaro Kapısı da denmektedir (Pakalın, 1971: 150). Dördüncü karede bulunan ve **çobanı** simgeleyen minyatürde, beyaz giysili, yanında üç koyun, elinde bir baston ya da ahşap sopa, başında siyah başlığı ve siyah kuşağı olan bir figür vardır. Çoban, koyun ve sığır gibi hayvanları otlatan kişidir. Beşinci karede bulunan **hallaç** simgeleyen minyatürde, elinde hallaçların yün ve pamuk atmada kullandıkları alet bulunan, kırmızı giysili, beyaz başlıklı bir figür vardır. Hallaç, yorgan yastık diken ve pamukları atan sanatkardır. Osmanlı Dönemi'nde Bedesten çevresinde, Kapalıçarşı'da her çeşit mal satıldığı gibi hallaçlar ve yorgancılar da bulunurdu. Altıncı karede bulunan ve **gemiciyi** ya da kaptanı simgeleyen minyatürde, denizde bir sandalda kürek çeken, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, sakallı bir figür vardır. Gemici, Kaputan-ı Derya aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu Donanması'nın başındaki kişidir (Mantran, 1991: 38-40). Yedinci karede bulunan ve **deveciyi** simgeleyen minyatürde, bir deve sırtında giden, elinde bir sopa bulunan, sakallı, kırmızı giysili, beyaz başlıklı, siyah ayakkabılı bir figür vardır. Deveci, Yeniçeri Ocağı'nı teşkil eden 196 ortadan 29'uncuya verilen addır. Bu ortamın başındaki kişiye "Atik Şütürban²* Ağa" denilirdi. Sekizinci karede bulunan ve **ekinci** yani çiftçiyi simgeleyen minyatürde, bir tarlaya tohum atan, beyaz başlıklı, kırmızı giysili, beyaz dizine kadar sıvalı pantolonu olan bir figür vardır. "**Ekinci**", ekin işleri ile uğraşan kişidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda herkes belirli bir mesleğe sahipti ve meslek sahibi olmak şerefli bir görev sayılırdı. El sanatları ile uğraşan zanaatkarlar ile geçimlerini mal satarak sağlayan dükkân sahiplerine "esnaf" adı verilir ve bu esnaf da Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan XVII. yy. sonlarına kadar "**Tariki Fütüvvet**" adı verilen mertlik, yiğitlik, esnaflık ve zanaat tarikatı olarak adlandırılan topluluklara bağlı olurlardı. XVII. yy. sonrası ise esnaf loncaları kurulmuştu. **Fütüvvetnameler** ise esnaf ve zanaatkarların İslam kural ve terbiyesine göre uymakla yükümlü oldukları yasaların yazılı olduğu kitaplardır (**Resim 10, bkz.:** s.3154). **Fütüvvetnamelerde** bütün peygamberlerin bir meslek sahibi oldukları ve sahip oldukları mesleklerin de piri oldukları belirtilirdi. Fütüvvetnamelere göre peygamberlerin meslekleri şöyle açıklanmaktadır: Hz. Adem; çiftçi, Hz. Şit; **kazaz ve hallaç**, Hz. İbrahim; **tuzcu**, Hz. İdris; terzi (**Resim 11, bkz.:** s. 3155), Hz. İsmail; **avcı**, Hz. İshak; **çoban**, Hz. Yusuf; **saatçi**, Hz. Zülküfül; **ekmekçi**, Hz. Üzeyir; **bahçevan**, Hz. İlyas; **çulhacı**, Hz. Davut; **zırhçı**, Hz. Süleyman; **zenbilci**, Hz. Ermiya; **cerrah**, Hz. Danyal; **falcı**, Hz. Lokman; **hekim/doktor**, Hz. Yunus; **balıkçı** (**Resim. 12, bkz.:** s. 3156). Hz. Musa; **çoban**, Hz. Nuh; **denizci**, Hz. İsa; **seyyah**, Hz. Muhammed; **tüccar** (Lewis, 1973: 155; **İstanbul Ansiklopedisi**, 1976: 234). Ayrıca Osmanlı sultanlarının da birer meslek

²"Şütür" deve demektir.

sahibi oldukları bilinmektedir. Örneğin; Osmanlı Sultanlarından Sultan Mehmed I (1413-1421) **yay kirişi yapardı**; Sultan Mehmed II (1451-1481) **bahçevandı**, Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) **kuyumculuk** işleri ile uğraşırđı, Sultan Selim II (1566-1574) **hacı asaları için hilal yapardı**, Sultan Murad III (1574-1595) **ok başı yapardı**, Sultan Mehmed III (1595-1603) ile Sultan Ahmed I (1603-1617) **kaşık ve okçuların parmaklarına taktıkları** yüzükleri yaparlardı, Sultan Abdülhamid II marangozluk yaparlardı (Lewis, 1973: 146; Kırımtayf, 1996: 2).

XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda iki meslek grubu vardı:

1. Özel meslek sahipleri ki, bunlar Tariki Fütüvvete bağılı olan meslek gruplarıydı;

2. Saray atölyelerine bağılı meslek grubu ki bunlar saraydaki Ehl-i hıref teşkilatı içinde yer alırlar ve Osmanlı Sarayı'nın gereksinimlerini karşılamak üzere üretim yaparlardı (Süslü, 1976: 237; Ünver, 1968; Eyice, 1964: 25-27; Atasoy, 1969-1970: 193; Çağman, 1988: 11-17).

Ehl-i Hıref Teşkilatı'nın en kalabalık olduğu dönem, XVI. yüzyıldır. Sanatçıların sayısı konusunda üç ayda bir düzenlenen maaş defterlerinden bilgi edinilmektedir. Örneğin; 1526 tarihli defterden, teşkilatta otuz sekiz sanat sınıfı ve beş yüz doksanın üzerinde sanatçının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sanatçılardan yüz dokuz adedi II. Bayezid, iki yüz elli dört adedi I. Selim ve yüz seksen iki adedi II. Süleyman döneminde kaydedilmiştir. II. Mehmed dönemine ait sanatçı sayısı ise sadece beş adettir (Kırımtayf, 1996: 20). I. Süleyman döneminde bazı bölüklerde aceman ve rumiyan şeklindeki ayırımlar vardır (Kırımtayf, 1996: 26). 1557 ile 1558 tarihleri arasındaki saray atölyelerinin sanat kollarında çalışan sanatçılara ait Ehl-i Hıref defterlerinde sanatçılar Cemaat-i Rum ve Cemaat-i Acem olarak iki grup altında toplanmakta ve Cemaat-i Rum içinde 26 kişi olduğu ve bunların Moldavya, Bosna, Arnavutluk, Macaristan ve Gürcistan'dan geldikleri, Cemaat-i Acem içinde yer alan sanatçıların ise 9 kişi olduğu ve İran özellikle de Tebriz'den geldikleri belirtilmektedir (Süslü, 1995: 272). 1566 tarihli maaş defterinde zergeran-ı rumiyan yirmi sekiz usta ve on dört çırak, zergeran-ı acem de dört ustadan ibarettir. bu kayıta ayrıca dört hakkak, yedi sikkezan, sekiz zernişancı vardır (Kırımtayf, 1996: 29).

XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki esnaf teşkilatı ve saraya bağılı Ehl-i Hıref teşkilatı içinde yer alan meslek gruplarının tasvirlerine, Süleymanname, Surname-i Humayun gibi minyatürlü eserlerde de rastlanmaktadır. Ayrıca, John Frederick Lewis Collection of Oriental Miniatures in the Rare Book Department of Free Library of Philadelphia'da (Oriental Min. T. 1 ve T. 2) bulunan ve III. Murad Şehinşahnamesi'ne ait olduğu düşünölen iki minyatürlü sayfada bakkal, demirci, çilingir, debbağ, aşçı, ekmekçi, çadircı, abacı, takkeci, sığırcı, lağımcı,

arslanca gibi meslek sahiplerinin geçişleri minyatürleşmiştir (Atasoy, 1973: 359-387). Bunlar içinde en önemlilerden biri, bugüne kadar genellikle şehzade düğünü açısından incelenen dönemim başnakkaşı Osman ve ekibi tarafından minyatürleşen **Surname-i Hümayun** adlı eserdir (Atasoy, 1997: 8).

Surname-i Humayun adlı eserde; **deffaf, sırçacı/camcı, aynacı, çoban, ekmekçi, mimarlar-inşaat ustaları, kemhacı-kumaşçı, çizmeci, gazzaz, nalbant, hamal, deveci, debbağ, aktar, muhtesip, tacir, aslanca, gemici, tellal, ateşbaz, imam, müezzin, ulema, sazende/müziyen, aşçı** gibi mesleklerin bugün Sultanahmet Meydanı'nda bulunan İbrahim Paşa Sarayı önündeki geçişleri minyatürleşmiştir. Bu minyatürlerde özellikle mimarının ve mesleklerin yaptıkları işlerin detayları ile işlendiği görülmektedir. **Metali'üs Saa'de** adlı eserdeki minyatürde de mesleklerin yaptığı işler ve mekân detaylı olarak betimlenmiştir. **Metali'üs Saade**'de hemen hemen bütün mesleklerin ve gezegenlerin minyatürlerinde, figürün arkasında Bursa kemerli bir bölüm ve lokmalı demir parmaklıklı bir pencere bulunmaktadır. Nakkaş Osman ve ekibinin yapmış olduğu **Surname-i Hümayun**'da da birçok meslek minyatüründe Bursa kemerinin kullanıldığı görülmektedir (**Resim. 13, bkz.:** s.3157). Yine Nakkaş Osman ve ekibinin yapmış olduğu başka minyatürlerde de mekânlarda bursa kemerinin sık sık kullanıldığı söylenebilir. Aslında Bursa kemeri XVI. yy. öncesi yapılarda özellikle Bursa ve çevresinde çok sık kullanılmıştır. Lokmalı demir parmaklık ise XVI. yy. Klasik Osmanlı mimarlığının ayırıcı bir elemanıdır.

Metali'üs Saade adlı eserin Paris, Bibliotheque Nationale'deki Sup. Turc. 242'de katalogda, G. Migeon tarafından yazılan açıklamasında (sayfa 328, XI-5^e periode) "Osman tarafından nakışlanmıştır." denilmektedir. Burada Osman olarak anılan kişinin XVI. yüzyılda başnakkaşlık yapmış olan Nakkaş Osman olduğu düşünülmektedir. Bu görüşü kuvvetlendiren başka bir detayda Nakkaş Osman'ın yapmış olduğu **Surname-i Hümayun** gibi eserlerde, her ne kadar ana konu olarak şehzadenin sünnet düğünü işlense de Nakkaş Osman ve ekibinin özellikle meslek gruplarının geçişlerini anlatan minyatürlerde, mesleklerin yaptıkları ürünleri ve mimariyi detaylı olarak işledikleri görülmektedir. Ayrıca iki minyatürlü eserde de ortak olan meslek gruplarının anlatımında Bursa Kemeri kullanımıdır. Metin And ise **Metali'üs Saade**'deki minyatürlerin beş değişik sanatçı elinden çıktığını söyler (And, 1998: 19). Bunu neye dayanarak söylediğini de açıklamamaktadır.

Sonuç olarak; **Metali'üs Saade** adlı minyatürlü el yazmasının minyatürleri arasında yer alan ve gezegenlere göre meslekleri anlatan minyatürünün, eserdeki diğer minyatürlerden üslup ve renk kullanımı açısından farklılıklar gösterdiği; **Surname, Metali'üs Saade, Süleymanname** gibi XVI. yüzyıl minyatürlü el yazmalarında sık sık esnaf teşkilatı ve saraya bağlı Ehl-i Hiref teşkilatı içinde yer alan meslek gruplarının ana konu olarak değil ama, ana konu yanında detaylı olarak işlendiği; dönemin saray nakkaşhanesinin bu eserlerin minyatürleşmesinde

başnakkaş ve ekibi olarak çalıştığı; astrolojide kabul edilen gezegen/yıldız özellikleri ile mesleklere etkisinin bu minyatürlerde renk, üslup ve figür olarak yansıtıldığı söylenebilir.

Not: Eserin tercümesinde bize yardımcı olan Merhum Prof. Dr. Hüsamettin Aksu'nun anısına saygılarımızla.

KAYNAKÇA

And, M., (1998), **Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası**, İstanbul: Akbank.

Arseven, C. E., (1958); “Davul”, **Sanat Ansiklopedisi**, I, 433.

Atasoy, N., (1973), “III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library’deki İki Minyatürlü Sayfa”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, V, 359-387.

----, (1997); **1582 Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı**, İstanbul: Koçbank.

----, (1969), “1558 Tarihli Süleymanname ve Macar Nakkaş Pervane”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, III, 25-27.

Baer, E. ; (1967), “The Planet Children in Turkish Manuscripts”, III. International Congress of Turkish Art, Yayınlanmamış bildiri, Cambridge.

Barkan, Ö. L. ; (1942), “Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar” , **Türk Tarihi Vesikaları Dergisi**, 7, 28-31.

----, (1955), “Quelques observations sur l’organisation “conomique et sociale des villes ottomanes du XVIe et XVIIe siècles”, **Recueil de la sociét Jean Bodin**, VII, Bruxelles, 289-311

Berthier, A, (1983), **Vers L’Orient**, Paris.

Binark, I. S., (1968), “18. yüzyıla Kadar Osmanlı Türk Ordusuna ait Askeri kıyafetler ve Unvanlar”, **Türk Kültürü**.

Bloch, E., (1914-1920), **Les Peintures des Manuscrits Orientaux de la Bibliotheque Nationale**, Paris.

Eyice, S., (1964), “Aslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi”, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, 6, 237.

Kırımtayfı, S., (1996), **XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı**, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Lewis, R., (1973), **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, İstanbul.

Mantran, R., (1965), **La vie quotidienne de Constantinople au temps de Soliman le magnifique**, Paris.

Mantran, R., (1991), **XVI. -XVII. yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul.

Pakalın, M. Z., (1971), **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.

Stchoukine, İ., (1966), **La Peinture Turque D'après les Manuscrits Illustrés Ière partie de Süleyman Ière a Osman II**, Paris.

Süslü, R. Ö., (1995), "Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)", **Collection Turcica**, VIII, 269-286.

Süslü, Ö., (1976), "Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerinde Bulunan 16. yüzyıla ait Osmanlı Minyatürlerinde Kumaş Desenleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, VI, 215-278.

Uzunçarşılı, İ. H., (1975), **Osmanlı Tarihi**, III, Ankara.

Ünver, S., (1968), **Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

